

PROBLEMI INTEGRACIJE SLIJEPIH U RADNU I ŽIVOTNU SREDINU¹

Vladimir Stančić

Fakultet za defektologiju
Sveučilište u Zagrebu

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK: 376,32

Prispjelo 10. 04. 1985.

Sažetak

U članku su prikazani različiti oblici socijalne integracije: subjektivni, objektivni i takvi koji sadrže obje komponente. Istraživanja autora i suradnika pokazala su da je u odraslih slijepih zaposlenih osoba moguće naći svaki od navedenih oblika integracije. Integraciju treba promatrati kao multi-dimenzionalni kontinuum iz čega proizlazi da jedna te ista osoba može biti bolje integrirana na jednoj dimenziji no na drugoj, iako uspješnost na različitim dimenzijama teži ka korelaciji.

Uspješnost integracije slijepih ovisi o adaptivnom potencijalu ličnosti i o socijalnoj okolini prema formuli

$$\text{uspješnost integracije} = \text{adaptivni potencijal} \times \text{socijalna okolina}$$

iz čega proizlazi da produkt (uspješnost integracije) može biti jednak, ako se obratno mijenjaju njegovi faktori. To objašnjava činjenicu da slijepa osoba slabijeg adaptivnog potencijala može biti uspješno integrirana ako ulazi u za nju povoljniju socijalnu okolinu — i obratno.

Osposobljavanje slijepih za socijalnu integraciju treba početi od rane dobi provođenjem edukacijske integracije, dakle uključivanjem slijepa djece u redovne škole uz paralelno pripremanje potrebnih uvjeta (pretpostavki). Kako mnoga slijepa djeca uslijed nedovoljno kompenzirane senzoričke deprivacije i često kulturne deprivacije intelektualno funkcioniraju ispod svog intelektualnog potencijala, posebnu pozornost treba posvetiti razvijanju njihovih kognitivnih funkcija i bogaćenju iskustava.

Poseban problem s obzirom na socijalnu integraciju predstavljaju slijepa osoba s multiplim oštećenjima. Na kraju članka razmatraju se stavovi određenih segmenata populacije prema edukacijskoj i socijalnoj integraciji slijepih i mogućnosti promjena neadekvatnih stavova.

1. PROBLEMI INTEGRACIJE

Kažemo da je integracija povezivanje dijelova u cjelinu. Govoreći o integraciji slijepih u osnovi imamo na umu isto: na povezivanje populacije slijepih s cjelinom društvenog života. Integracija ima više faza, oblika i stupnjeva. U nas se posljednjih godina mnogo govori o odgojno—

—obrazovnoj integraciji djece s teškoćama u razvoju, dakle i slijepa djece. S pravom se upozorava da je takva integracija samo prvi korak, sredstvo i faza šire socijalne integracije.

Integracija može imati različite oblike, npr. subjektivni i objektivni oblik, a treći — koji sadrži subjektivnu i objektivnu komponentu istovremeno — vjerojatno je naj—

¹ Referat održan na „Naučnom skupu povodom 200 godina organiziranog obrazovanja slijepih, Beograd, 15 — 17. 11. 1984.

poželjniji i najuspješniji. Mi smo u jednom prilično davnom istraživanju o profesionalnoj integraciji slijepih definirali subjektivni oblik integracije kao doživljaj pripadanja određenoj socijalnoj sredini (Stančić, Tonković, Zovko, 1971; 1979). Taj doživljaj pripadanja, odnosno na suprotnom polu kontinuuma – nepripadanja, može se procijeniti na temelju emocionalnih ekspresija i stavova kojima subjekti reagiraju na svoj položaj u toj sredini, na temelju njihova sudjelovanja u aktivnostima koje se u toj sredini odvijaju te objektivnih posljedica njihova rada u toj sredini. Netko se može – u skladu s tom definicijom – osjećati integriranim u neku socijalnu sredinu i shodno tome djelovati, čak ako ga ona ne prihvaća kako valja. U navedenom istraživanju našli smo da od uspješno integriranih slijepih osoba u radnu sredinu oko 37% moglo se procijeniti takvima iako su stavovi radne sredine prema slijepima bili neutralni ili nepovoljni. To je **subjektivni oblik integracije**. No događa se i obratno: konkretna socijalna sredina prihvaća slijepu osobu, ona iskazuje prema njima pozitivne stavove, a da one – prema navedenim kriterijima ne pokazuju dovoljan stupanj integriranosti. Našli smo da se oko 52% slijepih osoba nije moglo procijeniti kao potpuno integriranim u slučajevima kada je radna sredina manifestirala prema njima i njihovom radu pozitivne stavove. Iz toga očito slijedi da pozitivni stavovi socijalne radne sredine i njezino prihvaćanje slijepih je samo jedan, ali ne i potpuno dovoljan uvjet za profesionalnu integraciju slijepih. Na to pitanje ću se kasnije ponovno osvrnuti.

Najpovoljnija je istovremena subjektivna

i objektivna integracija, što znači da se osoba osjeća povezano i uključenom u socijalnu radnu sredinu uz istovremeno postojanje pozitivnih stavova te sredine prema njoj. Našli smo da se 48% slijepih osoba može procijeniti uspješno integriranim uz istovremeno postojanje pozitivnih stavova radne okoline prema njima.

2. INTEGRACIJA KAO MULTIDIMENZIONALNI KONTINUUM

Rekao sam već da integracija ima različite stupnjeve što znači da se ona ne može shvatiti unutar dihotomije „sve ili ništa“. I ne samo to: ona ima različite dimenzije pa tako jedna te ista osoba može na jednoj dimenziji biti relativno uspješno integrirana, a na drugoj manje, iako vjerojatno uspješnost integracije na različitim dimenzijama ili područjima teži ka korelaciji. Ovo potonje se obrazlaže slijedećim: Profesionalna integracija slijepih može se shvatiti kao jedan od aktualnih oblika njihove adaptacije, a u jednom drugom istraživanju našao sam da uspješnost integracije slijepih kao aktualnog oblika njihove adaptacije ovisi o nizu komponenata adaptativnog potencijala pri čemu same te komponente teže korelacijama. Adaptivni potencijal kao opća mogućnost individuuma da se adaptira okolini i da okolinu mijenja u skladu sa svojim potrebama (sjetimo se Piagetovih procesa asimilacije i akomodacije) ima mnogo komponenata, ali čini se da su tri najvažnije: inteligencija, opći načini emocionalnog reagiranja (neurotizam u smislu Eysenckovom) i razina socijalnog razvoja. Adaptivni potencijal je opća osnova iz koje proizlazi adaptacija slijepih (Stančić, 1981).

3. INTEGRACIJA, ADAPTIVNI POTENCIJAL I SOCIJALNA OKOLINA

Istraživanja u inozemstvu i neka naša potvrdila su da uspješnost integracije slijepih pa i njihova profesionalna integracija je uvjetovana i stavovima socijalne okoline prema njima. No saznali smo maloprije da stavovi socijalne okoline nisu jedini ni dovoljan uvjet o kojemu ovisi položaj slijepih na kontinuumu integracije; uspješnost integracije nastaje kao posljedica međuiigre ili međuučejaja adaptivnog potencijala i socijalne okoline što se može izraziti formulom:

$$\text{uspješnost integracije} = \text{adaptivni potencijal} \times \text{socijalna okolina}$$

Ova formula nam kaže, budući da sadrži produkt dviju promjenljivih veličina, da taj produkt može biti jednak ako se obratno mijenjaju njegovi faktori. To znači da i slijepa osoba slabijeg adaptivnog potencijala može biti uspješno integrirana ako živi i ulazi u za nju osobito povoljnu socijalnu sredinu; s druge strane, dobro će se integrirati i one slijepice osobe koje ulaze u socijalnu okolinu koja ih ne prihvaća kako valja, ali su snažnog adaptivnog potencijala. Prije sam naveo podatak da i među onim slijepima u radnim sredinama koje ih nisu prihvatile kako valja, ipak je bilo 37% dobro integriranih, vjerojatno zahvaljujući njihovom snažnom adaptivnom potencijalu. Uostalom, to je zakonitost za koju vjerujem da vrijedi za sve ljude, a ne samo slijepice.

4. INTEGRACIJA SLIJEPIH I INTEGRACIJA LJUDI NORMALNA VIDA

Poznata nam je činjenica da se o inte-

graciji hendikepiranih osoba te, prema tome, i slijepih, u posljednjih nekoliko desetaka godina mnogo istražuje, piše i raspravlja. To je opravdana društvena i znanstvena reakcija na dosadašnju praksu u odnosu prema tim osobama koja je bila pretežno segregacijska, počevši od školovanja pa dalje. Naročito u posljednjih dvadesetak godina segregacijska praksa i na njoj temeljena teorija gube postepeno karakter univerzalnih principa djelovanja i mišljenja postajući tako, govoreći o slijepoći, bar za one slijepice koji su samo slijepi odnosno koji nemaju težih dodatnih oštećenja, sve više obilježjem prošlosti. Tome su dali svoj doprinos promjene društvenih odnosa i u vezi s tim promjene u stavovima društva prema slijepima, porast društvenog bogatstva, napredak znanosti i tehnologije. Uza sve teškoće, razina obrazovanja slijepih raste, njihova osposobljenost za život i rad postaje raznolikija i veća, oni se sve više uključuju u tokove normalnog života, postaju sve aktivniji u upravljanju životom zajednice, a time i vlastitim životom u toj zajednici. Samosvijest slijepih kao aktivnih čimbenika društva i svoje sudbine postaje sve veća: danas ima u nas mnogo odraslih slijepih ljudi kojima nije glavna preokupacija samo život slijepih nego život društva kao cjeline. Dakle, stvarna integracija slijepih napreduje — a to je dobro isticati kao proces i kao cilj kojima treba neprestano ostvarivati pretpostavke za njihovu sve potpuniju realizaciju.

Ipak, korisno je ovdje časkom se zaustaviti da slika ne bi postala nerealna, idilična, i odveć optimistična. Ispitivanja su pokazala da ima još mnogo teškoća u postizanju socijalne integracije slijepih, da ima mnogo slijepih ljudi i žena koji su da-

leko od toga da bi bili integrirani, koji su, nasuprot tome, otuđeni od drugih, od društva pa time i sami od sebe. Nije ovdje mjesto da se zalazi u analizu uvjeta alijenacije slijepih, samo bih htio istaknuti da su velikim dijelom ti uvjeti isti kao i u ostalih ljudi. Ima ne mali broj ljudi koji nisu hendikepirani u uobičajenom značenju te riječi, pa ipak nisu integrirani onako zadovoljavajuće kako za njih same tako i za društvo kao cjelinu. Uza sva nastojanja u pravcu integracije slijepih ne može se ovdje ništa više učiniti nego što je to moguće i u odnosu prema ostalim ljudima: slijepi dijele sudbinu ostalih. Želio bih samo istaknuti da mnogi slijepi nisu dovoljno integrirani ne samo zbog nekih stvarnih ili izmišljenih teškoća povezanih sa sljepoćom već zbog djelovanja istih uvjeta (subjektivnih i objektivnih) koji otežavaju integraciju mnogih koji nisu slijepi. To je problem koji izlazi daleko izvan okvira ove naše današnje rasprave, ali ga je dobro imati na umu.

5. INTEGRACIJA POČINJE OD RANE DOBI

Govoreći o problemima socijalne integracije slijepih treba razlikovati između onih slijepih osoba koje su takve od rođenja ili mlade dobi (prije nego što su položeni temelji strukture ličnosti) i onih koji su izgubili vid u kasnijoj adolescenciji i u odrasloj dobi. Kod potonjih se radi zapravo o reintegraciji, o iskorištenju već postojećeg adaptivnog potencijala i izgradnji novih znanja i vještina u uvjetima sljepoće. Sljepoća se ovdje javlja kao jedna od mnogih situacijskih varijabla koja zahtijeva nove napore adaptacije, kao što se u životu mnogih ljudi javljaju druge situacijske

varijable koje traže readaptaciju. Kada se pak radi o osobama slijepima od rođenja ili mlade dobi, postavlja se zadatak izgradnje adaptivnog potencijala u uvjetima senzoričke i često — a povezano s prvim — kulturne deprivacije.

Kongenitalno slijepi osobe i one koje su rano izgubile vid imaju više izgleda za uspjeh u socijalnoj integraciji ako se rano počinju razvijati one komponente adaptivnog potencijala o kojima taj uspjeh ovisi. Integracija treba početi rano u skladu s poznatom izrekom da se plivanje uči u vodi. Ta je teza jedan od temeljnih argumenata filozofije odgojno—obrazovne integracije djece s teškoćama u razvoju, prema tome i slijepi djece, a svodi se na ovo: Budući da djecu s teškoćama u razvoju želimo odgojiti za što je moguće normalniji, puniji socijalni život, za integraciju u normalne tokove socijalnog života, treba taj odgoj početi što je moguće ranije u normalnim, integracijskim, a ne u posebnim, izdvojenim uvjetima (Stančić, 1983). Zbog toga je potrebno, kada god je to moguće, slijepu djecu uključivati u redovne predškolske i školske ustanove uz pretpostavku pripremanja odgovarajućih uvjeta za rad s njima.

U vezi s ranim odgojem i obrazovanjem slijepi djece postoji, međutim, jedan problem na koji treba obratiti posebnu pozornost. Mislim da nikome među nama ne treba dokazivati da sljepoća sama po sebi ne dovodi do trajnog zaostajanja kognitivnog razvoja, ako se sa slijepom djecom radi kako valja; među slijepom djecom ima, doduše, veći postotak mentalno retardiranih nego među djecom opće populacije, ali ne zbog detrimetalnog utjecaja sljepoće, nego zbog činjenica što katkada isti uzroci koji dovode do oštećenja organa vida mogu

oštetiti i mozak, kao što je slučaj kod nekih embriopatija (npr. poznati rubeola sindrom), trauma i sl. Sljepoća sama, kao što rekoh, unatoč nekim ograničenjima taktilno–kinestetične percepcije, kao jednog od glavnih izvora perceptivne spoznaje pa i izgradnje pojmova u slijepih, ne dovodi ni do trajnog ni do bitnog zaostajanja kognitivnih funkcija u slijepih, ako se sa slijepom djecom radi tako da bi se perceptivna ograničenja što je moguće više ublažila odnosno uklonila. Zaostajanje nastaje, ako se uz senzoričku deprivaciju veže kulturna deprivacija koja nipošto ne mora biti vezana za socijalnu deprivaciju. Evo o čemu se radi.

Obično se upotrebljava termin „socio-kulturna deprivacija“, jer se smatra da socijalna deprivacija (socioekonomska substandardnost, siromaštvo) ide zajedno s kulturnom deprivacijom, ali ta povezanost nipošto nije nužna: ima djece koja žive u socijalnoj deprivaciji, a kulturna stimulacija je relativno dobra, a ima i takve djece koja žive u dobrim socioekonomskim okolnostima, a ipak su kultuno deprivirana. To, naravno, vrijedi i za slijepu djecu. Zbog toga je bolje upotrebljavati termin „kulturna deprivacija“.

Prema Feuersteinu (1979) kulturna deprivacija se svodi na neadekvatno i nedovoljno iskustvo djeteta putem medijacijskog učenja. Dva glavna načina učenja su učenje putem direktnog izlaganja iskustvu i medijacijsko učenje; ti načini se događaju simultano, ali s različitim naglaskom u različitim fazama individualnog razvoja. U direktnom učenju dijete se oblikuje neposrednim kontaktima s izvorima podražajne okoline (a tu je slijepo dijete, ako mu se ne pomogne, znatno prikraćeno), proces učenja je određen spontanim zapažanjima

i manipulacijama predmetima čime se u djeteta izgrađuju i modificiraju kognitivne sheme procesima „akomodacije“ i „asimilacije“ (Piaget, 1963). S druge strane, medijacijsko učenje je interakcijski proces između djeteta i iskusne intencionalne osobe koja — postavljajući sebe između djeteta i vanjskih izvora stimulacije — posreduje svijet djetetu usmjeravanjem, organiziranjem i pružanjem potrebnih povratnih informacija (npr. to nije dobro, to treba ovako) o iskustvima iz okoline na takav način da stvara u djeteta psihološke stavove i navike (Feuerstein, 1979). U medijacijskom učenju odrasla osoba upotrebljava mnoge tehnike, kao npr. orijentiranje aktivnosti djeteta u prostoru i vremenu, te uokviravanje problema, sažimanje, ponavljanje, uspoređivanje, selekciju, imenovanje i aktivnu reevokaciju događaja. Nedovoljno medijacijsko učenje može biti uvjetovano bilo kakvom kombinacijom negativnih faktora koji su izraženi u obiteljskim interakcijama. Npr. odrasli mogu biti emocionalno poremećeni i tako komunikacija među članovima obitelji može biti prekinuta; ili, socioekonomski uvjeti mogu biti takvi da imaju kao posljedicu suženu perspektivu, ograničenja roditelja u odgojnim postupcima, nerazumijevanje njihova značenja, što sve sprečava medijacijski proces između djeteta i okoline (Feuerstein, 1979). U slučaju sljepoće djeteta, roditelji često jednostavno ne znaju kako organizirati medijacijski proces između njih i djeteta, a, na žalost, to često vrijedi i za odgajatelje i nastavnike. Sve opisano svodi se jednostavno na nedostatak komunikacije između djeteta i njegove socijalne okoline, kao što sam pisao prije mnogo godina (Stančić, 1969). Nedostatak medijacijskog učenja, koji nije

rijedak kada se radi o slijepom djetetu, ima štetne posljedice na njegov socijalni razvoj, ali i na razvoj kognitivnih funkcija, a jedno i drugo su važne komponente adaptivnog potencijala.

Posljedica ovakvih situacija je ta da slijepa djeca nerijetko intelektualno funkcioniraju ispod svog intelektualnog potencijala: njihove kognitivne funkcije nisu na razini koju treba očekivati s obzirom na dob. Tu se ne radi o mentalnoj retardaciji već o činjenici da zbog nedostatka medijacijskog učenja njihov intelektualni potencijal nije iskorišten zbog čega je njihova manifestna inteligencija niža od stvarnih njihovih mogućnosti. U radu sa slijepom djecom treba upravo vježbati njihove kognitivne funkcije (a to je moguće), podizati tako u njih ovu važnu komponentu adaptivnog potencijala i tako ih osposobljavati za integraciju.

Nedovoljno medijacijsko učenje može dovesti do deficijentnog kognitivnog funkcioniranja bilo u fazi recepcije (inputa) podataka, (npr. neka slijepa djeca ne znaju čak upotrebljavati ruke radi taktilno—kinestetične percepcije tako da se može govoriti i o „slijepim rukama“ u takvog djeteta), u fazi elaboracije ili obrade podataka, a i u fazi ekspresije (outputa). Nije ovdje mjesto da ulazimo u analizu deficita koji se mogu javiti u svakoj od tih faza ili u svima zajedno. Mogu samo reći da sam se u ispitivanju kognitivnog funkcioniranja slijepo djece opetovano uvjerio u postojanje ovakvih deficita i, što je još značajnije, u neke slijepo djece neki od tih deficita kratkim uvježbavanjem mogli su se otkloniti. Naravno, u druge djece proces vježbanja trebao bi trajati znatno duže, a relativno manji uspjesi mogu biti postignuti u slijepo djece koja su stvarno mentalno re-

tardirana, iako treba upozoriti da i u mnoge takve djece njihov ma kako skroman intelektualni potencijal nije uvijek do kraja iskorišten.

6. INTEGRACIJA I MULTIPLA OŠTEĆENJA

Mnogi problemi integracije slijepih ostaju otvorenima: znanstveni, praktični i društveni. Međutim, otvoreni problemi se u prvom redu odnose na integraciju slijepih osoba s multiplim oštećenjima. Među slijepom djecom njihova proporcija raste zbog različitih okolnosti kojih analiza nije predmet raspravljanja ovoga skupa. Među slijepom djecom ima takve koja su istodobno mentalno retardirana (na različitim razinama mentalne retardacije), koja imaju oštećenja sluha, katkada vrlo ozbiljna, ili imaju motoričke smetnje, ili su autistična slijepa djeca, itd. Često raspoložemo s malo znanja o takvoj djeci (npr. o slijepoj autističnoj djeci, gdje čak nije uvijek lako odvojiti pravi autizam od pseudoautizma), te, prema tome, i o metodama uspješnog rada s njima. Da li su za njih zatvoreni putovi integracije? Oni su svakako u visokom stupnju otežani, ako mislimo na potpunu socijalnu integraciju — ona je doista u nekim slučajevima potpuno nemoguća — ali treba imati na umu da se ona ostvaruje na različitim razinama odnosno stupnjevima. Možda bismo mogli reći da kroz relativno kratko vrijeme ne će više biti aktualan problem socijalne integracije slijepih (oni će u integraciji nailaziti na manje više iste teškoće na koje nailaze i ostali ljudi), ali će ostati problemi rehabilitacije i relativne integracije slijepih s višestrukim oštećenjima.

7. INTEGRACIJA I STAVOVI SOCIJALNE SREDINE

Već sam naveo da uspjeh u integraciji ovisi i o socijalnoj sredini, odnosno o njezinim stavovima prema slijepima. Kakvi su u nas stvarni stavovi socijalne sredine prema integraciji osoba s teškoćama u razvoju, osoba s teškoćama socijalne integracije, pa prema tome i prema integraciji slijepih osoba? Pravci istraživanja tog problema određeni su specifičnim njihovim svrhama, a ove opet određuju i uzorke populacija koji se ispituju. Mi smo na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu, npr., u vezi s problemima odgojno—obrazovne integracije djece s teškoćama u razvoju, a ta su obuhvaćala i slijepu djecu, obavili ispitivanje niza populacija koje mogu djelovati na ovakav ili onakav način na njezin uspjeh. To su bili nastavnici u redovnim osnovnim školama, defektolozi, direktori škola, roditelji djece bez teškoća u razvoju i djece s teškoćama u razvoju, sami učenici s oštećenjima i bez njih. Stavovi tih različitih populacija, a ekstrahirani su faktorskim analizama, protežu se na kontinuumima „povoljnost — nepovoljnost“, a neki među njima su diferencirani i s obzirom na vrstu razvojne smetnje. Tako su ekstrahirani i faktori stavova prema slijepoj djeci i njihovoj odgojno—obrazovnoj integraciji. Do sada je već završeno osam izvještaja o tim istraživanjima, od kojih je većina objelodanjena (riječ je zapravo o „polupublikacijama“, jer zbog nedostatka financijskih sredstava nisu mogle zasada biti izdane takve vrste prave publikacije. Sažet prikaz tih istraživanja bit će objavljen doskora u časopisu „Defektološka teorija i praksa“ (Stančić, 1984).

Dalje, za nas vrlo važno pitanje je ovo: Da li je moguće stavove prema osobama s oštećenjima (ili možda: prema osobama s teškoćama socijalne integracije) i njihovoj integraciji, pa prema tome i prema integraciji slijepih, u slučaju njihove nepovoljnosti mijenjati u pozitivnom pravcu? Mi smo prije nekoliko godina poduzeli jedno takvo istraživanje u nekoliko velikih radnih organizacija u Zagrebu i našli da se pomoću adekvatnih informacija stavovi prema tzv. „invalidnim“ osobama mogu pozitivno mijenjati, pri čemu se pokazalo da su najuspješnije sredstvo mijenjanja stavova — tvorničke novine (Stančić, Kovačević, Mešovšek, Novosel, 1981).

8. PRIMJENA ISTRAŽIVANJA U PRAKSI

Ostaje jedno važno pitanje na koje bih htio ovdje samo upozoriti. Sasvim je sigurno da uspješnost integracije slijepih ne ovisi samo o znanstvenim istraživanjima, već i o mnogo širem društvenom angažmanu, pri čemu mislim i na same slijepe osobe i njihove organizacije. Znanstvena istraživanja, ipak, imaju sasvim određenu težinu. U svijetu ima podosta istraživanja o integraciji slijepih osoba, a i u nas nisu ona rijetka, pri čemu treba istaknuti da se neka od njih izravno odnose na socijalnu integraciju slijepih, a neka pak na pretpostavke koje treba ostvariti u radu sa slijepom djecom i omladinom kako bi ih se pripremila za integraciju. Problem je, međutim, u tome da zbog različitih razloga rezultati znanstvenog istraživanja ne pronalaze lako put u praksu, o čemu sam već pisao nekoliko puta, npr. Stančić, 1982. To je pitanje koje zaslužuje posebnu pozornost pa ga ostavimo za jednu drugu prigodu.

LITERATURA

1. Feuerstein, R.: The dynamic assessment of retarded performers. The learning potential, assessment device, theory, instruments, and techniques. University Park Press, Baltimore, 1979.
2. Piaget, J. (Pijaže): Psihologija inteligencije. Nolit, Beograd, 1963.
3. Stančić, V.: Psihološke posljedice hospitalizacije djece s kroničnim bolestima, Simpozijum o rehabilitaciji obolelog deteta, Novi Sad, Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta, Novi Sad, 1970, 178–186.
4. Stančić, V.: Adaptivni potencijal i integracija slijepih. Fakultet za defektologiju – Izdavački centar Rijeka, Zagreb–Rijeka, 1981.
5. Stančić, V.: Istraživanja na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu. Znanstveni skup „Istraživanja na području defektologije – II’’: Socijalna integracija osoba sa smetnjama u razvoju, Defektologija, 1982, Vol. 18, 1–2, 15–26.
6. Stančić V.: Neka aktualna pitanja integracije djece s teškoćama u razvoju u redovan odgojno–obrazovni sistem, Život i škola, Osijek, 1983, Vol. 32, br. 5, 495–502.
7. Stančić, V.: Neki subjektivni i objektivni uvjeti odgojno–obrazovne integracije djece s teškoćama u razvoju. Defektološka teorija i praksa (u štampi).
8. Stančić V., Tonković, F., Zovko, G.: A study of factors affecting the social and psychological integration of the blind into the normal working environment. Final report on social and rehabilitation service, Department of Health, Education, and Welfare, Washington – Project 19–P–58386–F. Visoka defektološka škola, Zagreb, 1971.
9. Stančić, V., Tonković, F., Zovko, G.: Profesionalna integracija slijepih. Fakultet za defektologiju, Zagreb, 1979.
10. Stančić, V., Kovačević, V., Mejovšek, M., Novosel, M.: Promjene stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima u funkciji informacija, Defektologija, 1981, Vol. 17, br. 1–2, 1–34.

Summary

In this paper different modes of integration are discussed: subjective, objective, and also those containing both of these components. The studies performed by the present author and his colleagues have shown that in blind employed adults each of the above mentioned modes of integration could be found. Integration should be conceived as a multidimensional continuum, i. e. a person can be more integrated on one dimension than on the other one, though the success of integration on different dimensions tends to correlate.

The success of integration of the blind depends on the adaptive potential of the personality and on the social environment according to the following formula:

$$\text{success of integration} = \text{adaptive potential} \times \text{social environment}$$

It follows that the product (the success of integration) could be equal if factors determining the success of integration are conversed. This explains the fact that a blind person with a poor adaptive potential could be successfully integrated if it enters the social environment favourable for him/her, and vice versa.

Rehabilitation of the blind for social integration should begin at an early age through educational integration, i. e. by integration of blind children into regular schools. Prerequisites to such integration should be parallelly realized. Since many blind children function below their intellectual potential due to insufficient compensation of sensory deprivation and frequent cultural deprivation, special attention should be paid to the development of their cognitive functions and enrichment of their experiences.

Blind persons with multiple handicaps present a special problem in regard to social integration. Attitudes of certain segments of population towards educational and social integration of the blind and possibilities for the change of inadequate attitudes are discussed at the end of the paper.